Birinci Kitap[1]

1. Bilgi olmak bakımından bilgi demek bilen özne ile bilinen nesnenin bilinçli ilişkisinin ürünüdür. Bu ürünün konusu ise bilen öznenin yöneldiğidir. Doğruluk bu bilgi anlatımı üzerinden incelemek gerekirse elde edilen ürünün, bilinen nesneye uyduğu/ onu kabul ettiği ölçüde bu ürünün doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğruluk anlayışına mütekabilliyetçi görüş deriz. Nitekim Platon diyaloglarının birinde şöyle demektedir: "Eğer şeylerin içinden değişmeyen yönlerini alırsak onlar hususunda hiçbir şey diyemey*iz*". Bizim bilgi anlatımımız üzerinden ilerlersek eğer ilişkinin ürünü olan bilgi, kendisinin konusu olanın mütemadiyen ve yasasız olarak değişene uymayacağı için doğru da olamayacaktır. Pek tabi bu mütemadiyen ve yasasız bilginin saçmalığına dair görüşte olan sadece Platon değil, Parmenides'ten Sofistlere hem geniş spekturuma sahip hem de sayıca fazla kişiler de sayılabilir. Aristoteles ise *Küçük Alfa 2 - Metafiz*ik'teki dizeler örneği üzerinden Eflatuncu çözümden ziyade Harekleitosçu logos anlayışına yaklaştığını söyleyebiliriz çünkü Aristoteles'in üçlü yapısı tümel bir yasa olarak ele alınabilmektedir. Biz Aristoteles'in bu yorumunun doğru olduğunu düşünüyoruz.

Yukarıdaki bilgi anlatımızdan ilerlemek gerekirse bilen özne, bilinen nesnenin yani bilginin konusunun hangi parçalarına yöneliyor veya o konuyu hangi yönleri ile ele alıyor soruları haklı olarak sorulabilmektedir. Bu parçalar onun neden ve ilkeleridir. Nitekim nedenleri 4 kategori altında tasnif eden Aristoteles de bu görüşteydi. Aristoteles'in nedenleri hakkında daha evvel yazdığımız bir yazıyı aynen buraya ekliyorum, bu yazıda neden ve ilke kavramlarıyla birlikte nedenlerin tasnifine yeterince yer vermiştik:

"Bilindiği gibi Aristoteles Metafizik veya İlk Felsefeyi nedenler ve ilkeleri inceleyen ve arayan düşünce alanları olarak tanımlamıştır. Ardından Aristoteles, neden olarak nedeni ve dört neden teorisini Metafizik adlı eserinde inşa etmiştir. Bu yazımızda biz Metafizik Gamma 2 ve Büyük Alfa bağlamında neden olarak neden ve dört neden teorisini kısaca irdeleyeceğiz.

Neden Olarak Neden ve Dört Neden

Neden olarak nedenin anlaşılabilmesi için Arkhe veya İlke kavramlarının da anlaşılması gerekmektedir. Çünkü Aristoteles'in deyimiyle Neden kavramı bir ilkedir *(Metafizik, 1013a15-20, Ahmet Arslan)*. İlke ise "varlığın veya oluşun veya bilginin kendilerinden çıktığı kaynak" *(Aynı yer)* için kullanılır.

[1] Bilgi ve Nedenler Üzerine

Aristoteles'te Neden dört başlıkta toplanmaktadır bunlar sırasıyla **Maddi, Biçimsel, Hareket ettirici** ve **Gayesel Neden**.

Maddi Neden:

Aristoteryen anlamda Küçük alfa iki bağlamındaki dizeler örneği ile ele alabileceğimiz maddi neden, heyula denilen bilkuvve halde bulunan ve biçimsiz daha doğrusu her biçimi içinde bilkuvve yani potansiyel halde bulunduranın bir şeyi meydana getiren parçasına yönelik sorudur.

Bu dizeler örneği bağlamında onun en alta olan hareketsiz halde olduğu ardından hareket verici tarafından harekete geçirildiğinde bilkuvve halde ve en sonda ise Entelekya halinde hareketsiz olduğu ancak bu sefer kâmil forma zuhur ettiği şeklinde düşünülebilir.

Ben şöyle bir şey de derim: Bir şeyi, o şey yapan nitelikleri ve de arazî nitelikleri taşıyan da bu tanıma eklenebilir. Mesela masa için tahta. İnsan için hayvanlık veya et. Bu örnek asli anlamında Aristoteles'in 1012a25-30'daki "aynı şekilde tunç ve gümüşün cinsleri" pasajından hareketle verilmiştir. Yani bir türün maddesel nedeni cinsidir. Unutulmamalıdır ki bir cinsin altında olan türlerin ayırt edilebilmesi için fasl gereklidir.* fasl olan asli manada o şeyi o şey yapan niteliği olması bakımından biçimidir diyebiliriz. Bu biçimin taşıyıcı olan ise yakın anlamında o türün cinsidir. Bu yüzden biz tam tanım yaparken yakın fasl ve yakın cinsi söyleriz. Bu görüşün eksik yanları vardır. Mesela Tahta Bardak türünün bardak cinsinden olduğu düşünelim. Bu bakımdan bardak cinsi o şeyin maddesi mi olacaktır? Bunun gibi birkaç örnek verilebilse de şöyle denebilir "Bardak" adlı bir cins yok asl olan Tahta cinsidir. Ve fasl da bardaklık biçimidir. Ancak bu durumda da birden fazla bardak türünün niçin tek bir cinste birleşemeyeceği gündeme gelebilir. Onların türler değil biçimler olduğu söylenirse de birden fazla biçimin niçin bir tür teşkil edemeyecekleri sorusu doğar ki en büyük sorun biçimlerden tümel olma vasıfını aldığımız için onların biliminin yapılamayacak olmasıdır.

Bu yüzdendir ki taşıyıcı ile ilgili olan zannî görüşümüz birden fazla eksiklik içermekle birlikte üzerine biraz tefekkür ile ekmel forma ulaşacağına inancım mevcuttur.

Biçimsel Neden veya Formel Neden:

Heyulaya şekil veren ve şeyi oluşturan o şeyin içsel bir parçası veya özün tanımı. Yukarıda biraz bahsettiğimize binaen şöyle denebilir Masayı masa diye etiketlememize yarayan özsel niteliklerin yani yakın faslın kendisinde olan cismin parçası. Misalen Tahta Kalemi için maddesi plastik kendisi "Tahta Kalemi" özüne mensup bir cism düşünelim. Bu cismi diğer türdaşlarıyla birlikte düşünmemize izin veren o özelliklerin tamamına bir "Tahta Kalemi Biçimi veya Formu" deriz.

Hareketi Başlatan veya Fail Neden:

Değişmenin veya durağanlığın kendisi tarafından veya kendisinden başladığı ilke. Misalen eylem için eyleyici (fiil için fail) veya çocuk için baba. Bu nedene biz hareketin başlatıcısı ve Gayesel Nedene de hareketin amacı bakımından yaklaşırsak biri birine zıt veya dizeler örneğinde olduğu gibi biri üsteki diğeri altaki veya Aristoteryen adlandırma ile biri ilk biri son nedenlerdir. Aradaki aracılar ise gaye uğruna yapılan eylemler olması hasebiyle hareketi başlatan nedenin kapsamı alanına da girmektedirler.

Dahası **hareket ettirici neden** yani **fail neden** birkaç şekilde karşımıza çıkabilmektedir:

İlki bireysel nedenin türü, yani heykel için heykeltıraş.

İkincisi ise ilinesek neden, yani heykel için Musa.

Üçüncüsü birleşik halde, yani heykel için heykeltraş Musa.

Dördüncüsü bireysel nedenin cinsi, yani heykel için sanatçı.

Beşincisi ilineksel nedenin cinsi, yani heykel için insan.

Altıncısı bireysel nedenle ilineksel nedenin cinsinin birleşmesi, yani heykel için sanatkar insan.

(Ahmet Arslan, Metafizik, Divan Kitap, 2021 sf.273, dipnot:3)

Gayesel veya Amaçsal Neden:

Amaç yani bir şeyin kendisine olan istek/istenç ile olunduğu şey. Örneğin bir heykeltraşın bir heykel yaptığını düşünelim. Faili olarak heykeltıraşın verilmesi demek heykelin maddesinin işlenip yani bir değişime tabi oldurulup ardından ona yapılan-heykel formunun verilmesiyle son bulan işlemlerdir. Ancak denilebilir ki bu heykeltraş niçin bu heykeli yapmaktadır? Yani neye duyduğu istek veya istenç için yapmaktadır? İşte bu tür nedene biz gayesel neden deriz.

---

*Fasldan başka olarak hasse araz da sayılabilir.

Ek 1: Cism-Tür-Fasl-Hasse-GenelAraz yani beş tümel için Ders Notları: Mantık 1 adlı yazımı okuyabilirsiniz.”[2]

2. Nedenler zincirinin ne sonsuzca geriye gidebilir ne de ileri gidebilir. Geriye doğru gidiş hareketin başlangıçsal nedeni, ileriye doğru gidiş de hareketin kendisi için olduğu gayesel nedeni tanımlamak için kullanılmaktadır. Mesela A’nın hareketini başlatan

[2] Aristoteles ve Neden - Alihan Karakuş(Müstakil Dergi - Mayıs 22, 2025)

neden B olsun, A'yı A yapan amaç da C olsun. Biz ne A'nın ne de C'nın sonsuzca geriye gidemeyeceğini Aristotelesçi bilkuvve ve bilfiil ayrımı ile iptal edilebileceğimizi düşünüyoruz. Tek bu delil değil ancak bizim güçlü olarak gördüğümüz ikinci bir delili de aktaracağız.

(a)Bilfiil var olan B, varolabilmesi için sonlu bir A'lara sahip olması gerekir çünkü sahip olmadığı durumda A'nın sonsuzu aşıp şimdiye gelmesi gerekir. Bunun sebebi de A'nın sonsuz olmasıdır ancak B, sonsuz neden-sonuçların sonucu olması bakımından onlardan bir fazla olması gerekmektedir. Bilkuvve anlamda bunu kabul edebiliriz ancak Bilfiil durumda yukarıdaki sorun yani sonsuzun fazlasının sonsuzu geçtiğine dair bir inancın kabulüne varırız ki bu sonsuzun, sonsuzun falzasını da içerdiği için saçmadır. Bunu daha önce *Nedensiz Neden Üzerine* adlı yazımızda bunu daha basit bir şekilde söylemiştik. (b) Dizeler örneği olarak da ifade edilebilecek bu örneği biz Aristoteles'in Metafizik, Küçük Alfa, İki'de görmekteyiz. Üç terimden mürrekep bir dize tahayyul edelim: 1) "Nedensiz neden" veya ilk terim isminden de anlaşılacağı gibi kendisinin nedeni olmayan ancak kendisinden sonra gelen aracı terim veya terimlere sonuç olan başlangıç neden. 2) Aracı terimler kümesi, bu lafzdan maksat tikel olark tek bir neden ve tek bir sonuca sahip olan aracı nedenlerin bulunduğu küme 3) ve sonuçsuz sonuç; Aracılar ya sonsuzcadır ve ilk yoktur, ya sonsuzcadır ve ilk vardır. Bunlara ek olarak ya sonludur ve ilk vardır ya da sonludur ve ilk yoktur. Bizim amacımız, ilk'in varlığını ispatlamaktır. Ahmet Arslan, Metafizik tercümesine eklediği ve Colle tarafından oluşturulan kıyasa dökülmüş haliyle:

"1. Aracılar'ın nedeni –ister az ister çok olsunlar, bu kümeden önce gelen bir terimdir.

2. Eğer nedenler sonsuzca geriliyorsa, ilk yoktur ve son terim hariç tüm terimler aracıdır.

O halde böyle bir dizinin nedeni yoktur."

Biz bu kıyasa şöyle bir öncül emliyoruz: Hiç bir şey nedensiz değildir. Çünkü kıyas bu haliyle 'kıyas' değildir. İlk'in varlığından sonra ilk dellile de dayanarak yukarıdaki dörtlü yapıdaki "sonlu ve ilk'in varolduğu" seçeneğinin en tercih edilebilir olduğu sonucuna ulaşıyoruz. Buna binaen eklediğimiz öncül biraz şaibelidir. Bunu ileriki yazılarda işleyeceğiz.

İkinci Kitap[3]

[3] Varlık, Tanrı Üzerine

1. Varlık olmak bakımından varlığın ele alınışı, salt kavramsal varlık ile sınırlı değil ancak varlık ile alakası bulunanlar; töz, nitelik, araz, fasl, cins ve tür, kendinde varlık - bir varlıkta varlık ve daha fazlasını da konu edinen geniş bir alanı tabir etmek için kullanılır. Nitekim aynı kullanımı biz mevcud olanların ilkeleri, bu ilkelerin birbiriyle olan ilişkisini sözüm ona madde-suret ilişkisini de ele almaktadır. Dahası varlığın niteliği olan kendinde bir ve kendinde ikilik de bu araştırmaya dahildir. Ancak şimdi ele alacağımız konu ilke veya ilk nedenin içsel mi yoksa dışsal mı olduğudur.

İlk olarak biz sonsuzca geriye gidilişin iki farklı görüş çerçevesinde saçma olduğunu söylemiştik. Bu bağlamda bir ilk neden veya Tanrı'nın varlığını iddia etmemiz tutarsız ve beklenmedik olmayacaktır. Ancak bu ilkenin dışsal olduğunu değil içsel olduğunu söylüyoruz çünkü nasıl ki bir ev, temelinden çıkar veya bir gemi karinasından bina edilirse Tanrı-alemin de aynı olduğunu söylüyoruz. Bunun aksi olan görüşe yani İlkenin dışsal olduğunu iddia eden kişilere karşı çıkışımız bir aporia ile olacaktır.[4] Çıkmaz şudur; Yoktan hiçbir şey var değilse Tanrı iddianız üzere nasıl yoktan var edebiliyor? Bu çıkmaz şöyle kıyas edilebilir: " – *Tanrı, şeyleri yoktan getirmişse Tanrı varolanların dışsal bir ilkesidir. – Hiçbir şey yoktan gelemez, o vakit Tanrı bu anlamda dışsal bir ilke değild*ir." Bu çıkmazın zayıf bir delilendirme olduğunu söylemek doğru olsa gerektir.

Bu yüzden şöyle bir tasnif ile yeni bir tartışmaya girelim. Kendinde varlık nedir diye sormak ile başlayalım. Kendinde varlık, nedeni kendinden çıkan yani varoluş nedeni kendisi olan varlık anlamındadır. Bunun karşıtı olan başkasında varlık ise varoluş nedenini kendisi dışında bir şeyden alan demek ise ve neden bir tür ilke ise ve biz ilke kelimesini şeylerin kendisinden çıkan şey olarak tanımlarsak o vakit Tanrı için kendinde varlık dediğim zaman –ki bu zorunludur, diğer mevcudlar için başkasında varlık dememiz gerekir. Bu bizi yukarıda bahsettiğimiz görüşe yakınlaştırmaktadır.

2. Tanrı hakkında söyleyebileceğimiz tek şey onun nedensiz olduğu ve nedenli olmadığıdır. Bunun şerhi yapılabilir. Şimdi nedensiz olmasının ne olduğu açıklanmalı ardından da bu *nedensizlik açılmalıdır*. Buna ek olarak da belki fiil yapması bakımından belki bilfiil değil de entelyekya olduğunu söyleyeceğiz.

Nedenler yukarıda aktarıldığı gibi 4 tür altında tasnif edilebilmektedir. Maddî, biçimsel, hareketsel anlamda başlatıcı (Fail) ve hareketsel anlamda son veya ulaşılması istenen(Gayesel, Amaçsal). Yukarıdaki teselsül eleştirisi bağlamında ilk nedenin zaruriliğine dair bir önceki aktarımlarımıza binaen denebilir ki bu sayılan türden nedenlerin ilk nedene izafe edilmesi muhaldir.

---

[4] Aporia; hasma yönelik onun görüşünün bu konuda ya yetersiz ya da saçma olduğuna yönelik bir ifadedir.

A) Maddesizlik demek bildiğimiz anlamda *bilkuvve* ve *bilfiil* olmamak anlamında kullanılabilir. Çünkü bu iki kavram ancak değişmeyi kabul eden maddeye özgüdür. Dahası değişimi kabul eden madde anlamında maddesiz olan Tanrı, zamansızdır çünkü ancak hareket ve değişim zamanı oluşturur.

B) Biçime sahip olmamak da maddesizliğin bir tezahürü olarak anlaşılabilir. Çünkü maddî olan kısıma biz taşıyıcı olan da diyebiliriz. Taşıyıcı yoksa taşınan da yoktur. Dahası buna rağmen bir biçim atfedilmek isteniyorsa İlk Neden olanın *kendisinde* bir tam tanım yapılabilmesi gerekir.

C) Hareketsel anlamda başlatıcının olmaması demek, onun hareketsiz olduğu anlamında kullanılabilir. Bu A'da da işaret edilinen değişmezsizliği destekler.

D) Hareketsel anlamda sonunun yani gayesinin olmadığı demek, onun hareket etmediğinin ancak hareketsiz olması anlamında Entelyakya yani Ekmel formdadır. Bu hale bilfiil denişmesi saçma olacaktır. Bunun yanında gayesizlik, eyleme gereği kendi doğasına bağlı farklı bir eyleme geçmeyeceğini de içerir. Yani o, varlığı ile tek bir fiil eyler ve eylemeye devam eder. Bunun tersi olan o fiili eylememe fiili onda yoktur. Dahası hareketsizlik gereği eylem ezelidir.

Birinci Grubun Sonu.

Üçüncü Kitap[5]

[5] Ahlak, Tanrı-Alem, Vahiy ve Nübüvet üzerine